

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ З МОВЛЕННЄВИМИ ПОРУШЕННЯМИ В ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ: СИСТЕМНИЙ ПІДХІД

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT FOR CHILDREN WITH SPEECH DISORDERS IN PRESCHOOL AGE: A SYSTEMATIC APPROACH

У статті проаналізовано психолого-педагогічні засади організації системного супроводу дітей дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями в умовах спеціальної освіти та інклюзивного навчання. Розкрито сутність поняття «супровід» у контексті міждисциплінарного підходу, визначено основні напрями логопедичної, психологічної та педагогічної взаємодії в процесі роботи з дітьми, які мають порушення мовлення. Обґрунтовано важливість раннього виявлення мовленнєвих труднощів і своєчасного втручання як ключових чинників успішного мовленнєвого та особистісного розвитку дитини.

Здійснено огляд сучасних наукових підходів до організації логопедичного втручання в системі дошкільної освіти, проаналізовано практичний досвід впровадження комплексних моделей супроводу у вітчизняних та зарубіжних освітніх контекстах. У центрі уваги – системний підхід, який розглядається як цілісна стратегія підтримки дитини, що поєднує діагностику, корекційно-розвиткову роботу, співпрацю з батьками та індивідуалізацію освітньої траєкторії. Особливу увагу приділено ролі мовленнєвого середовища та характеру взаємодії з дорослими у формуванні мовленнєвих навичок. Розкрито значення міжвідомчої співпраці та психолого-педагогічного патронажу в рамках інклюзивних закладів дошкільної освіти. У статті запропоновано варіанти можливого вдосконалення системи психолого-педагогічного супроводу: оновлення професійних стандартів, розробка цифрових платформ дистанційної логопедичної підтримки, створення моделей наставництва та батьківської педагогізації, підвищення міжвідомчої взаємодії. Акцент зроблено на необхідності гуманістичного, особистісно орієнтованого підходу до дитини з мовленнєвими порушеннями як повноцінного суб'єкта освітнього процесу.

Таким чином, стаття поглиблює наукове уявлення про психолого-педагогічний супровід у дошкільному віці та обґрунтовує його як системну діяльність, що вимагає узгоджених дій різних фахівців і партнерства з родиною для забезпечення рівного доступу до якісної освіти для дітей з особливими освітніми потребами. Подані результати можуть бути використані в подальших дослідженнях, освітній політиці та професійній підготовці кадрів.

Ключові слова: психолого-педагогічний супровід, мовленнєві порушення, діти

дошкільного віку, спеціальна освіта, інклюзивне навчання.

The article analyses the psychological and pedagogical principles of organising systemic support for preschool children with speech disorders in special and inclusive education. The essence of the concept of 'support' in the context of an interdisciplinary approach is revealed, the main directions of speech therapy, psychological and pedagogical interaction in the process of working with children with speech disorders are identified. The importance of early detection of speech difficulties and timely intervention as key factors in the successful speech and personal development of a child is substantiated.

An overview of modern scientific approaches to the organisation of speech therapy intervention in the system of preschool education is provided, practical experience of implementing comprehensive support models in domestic and foreign educational contexts is analysed. The focus is on the systemic approach, which is considered as a holistic strategy for supporting a child, combining diagnostics, correctional and developmental work, cooperation with parents and individualisation of the educational trajectory. Particular attention is paid to the role of the speech environment and the nature of interaction with adults in the formation of speech skills. The importance of interdepartmental cooperation and psychological and pedagogical patronage within inclusive preschool education institutions is revealed. The article suggests options for possible improvement of the system of psychological and pedagogical support: updating professional standards, developing digital platforms for remote speech therapy support, creating models of mentoring and parental pedagogy, and increasing interagency cooperation. The emphasis is placed on the need for a humanistic, personality-oriented approach to a child with speech disorders as a full-fledged subject of the educational process.

Thus, the article deepens the scientific understanding of psychological and pedagogical support in preschool age and substantiates it as a systemic activity that requires coordinated actions of various professionals and partnership with the family to ensure equal access to quality education for children with special educational needs. The presented results can be used in further research, educational policy and professional training.

Key words: psychological and pedagogical support, speech disorders, preschool children, special education, inclusive education.

УДК 372.2.014.6:158.924.6
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2025/82.2.11>

Король А.В.,
докт. філос. (PhD),
доцентка кафедри дошкільної освіти
Вінницького державного педагогічного
університету імені
Михайла Коцюбинського

Постановка проблеми у загальному вигляді. Питання ефективного психолого-педагогічного супроводу дітей з мовленнєвими порушеннями у дошкільному віці на сьогодні набуває особливої актуальності в умовах модернізації системи спеціальної освіти та інклюзивного навчання в Україні.

З огляду на раннє виявлення труднощів у розвитку мовлення та необхідність забезпечення корекційно-розвиткової допомоги ще на етапі дошкілля, зростає потреба у створенні системного підходу до організації психолого-педагогічного супроводу, який би враховував індивідуальні особливості

дитини, міждисциплінарну взаємодію фахівців та активну участь родини [1, с. 21].

Дошкільний вік є сенситивним періодом для формування мовлення, мислення, комунікативної та емоційно-вольової сфери. Порушення мовлення, що виникають у цей період, можуть істотно впливати на пізнавальну активність, соціальну адаптацію, самооцінку дитини, а також ускладнювати її подальшу готовність до навчання в умовах загальноосвітнього або інклюзивного середовища. Тому своєчасне і фахово організоване логопедичне та психолого-педагогічне втручання має надзвичайно важливе значення.

Важливою умовою ефективного психолого-педагогічного супроводу є діагностичний компонент, що дозволяє визначити рівень мовленнєвого розвитку, тип порушення, супутні труднощі, індивідуальні потреби дитини. У цьому контексті доцільним є використання комплексних методик обстеження, спостереження, аналізу діяльності дитини у природному середовищі. На основі діагностики формується індивідуальна програма супроводу, яка включає як логопедичну, так і психолого-педагогічну підтримку, адаптацію освітнього середовища, корекційно-розвиткову роботу з урахуванням сенсорних, моторних, когнітивних і комунікативних потреб [3, с. 37].

Окреме місце у супроводі займає співпраця з батьками. Практика підтверджує, що залучення батьків до процесу супроводу – через консультації, спільні заняття, корекційні ігри вдома – суттєво підвищує ефективність втручання та сприяє створенню безперервного корекційного простору. Батьки, озброєні знаннями про особливості мовленнєвого розвитку дитини, можуть стати не лише партнерами, а й активними учасниками процесу подолання труднощів.

Позитивні приклади реалізації системного підходу у вітчизняних закладах дошкільної освіти свідчать про доцільність створення міждисциплінарних команд, впровадження індивідуальних та групових програм розвитку, а також інтеграцію логопедичних занять у загальну структуру освітнього процесу. Водночас ще існує потреба у методичному оновленні програм підготовки фахівців, створенні електронних ресурсів та онлайн-сервісів для логопедичного супроводу в умовах віддаленої підтримки, особливо для сільських і малодоступних територій [1, с. 31].

Системний підхід до психолого-педагогічного супроводу дітей з мовленнєвими порушеннями в дошкільному віці є запорукою своєчасного подолання мовленнєвих бар'єрів, формування комунікативної компетентності та забезпечення рівного доступу до якісної освіти. Його реалізація вимагає комплексного бачення, підтримки на державному рівні та згуртованості всіх учасників освітнього процесу. Перспективним напрямом є створення

інноваційних моделей супроводу з акцентом на раннє втручання, інклюзію та розвиток партнерства з родиною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз сучасних підходів до супроводу дітей з мовленнєвими порушеннями в Україні (О. Скрипченко, Т. Дуткевич, С. Конопляста, А. Богуш, І. Марченко та ін.) свідчить про поступовий перехід від ізольованої логопедичної допомоги до комплексної моделі, що передбачає взаємодію логопеда, психолога, вчителя-дефектолога, вихователя та родини дитини. Такий підхід дозволяє не лише коригувати мовлення, а й гармонізувати загальний психофізичний розвиток, зміцнювати мотиваційну, емоційну, поведінкову сфери дитини дошкільного віку. Водночас на практиці реалізація системного супроводу часто ускладнена через кадрові, ресурсні або організаційні чинники [3, с. 41].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність значного теоретичного і практичного доробку у сфері мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку, низка важливих аспектів психолого-педагогічного супроводу залишається недостатньо опрацьованою. Насамперед, ідеться про відсутність єдиного, чітко структурованого підходу до організації системної підтримки дітей із мовленнєвими порушеннями в умовах інтегрованого або інклюзивного освітнього середовища. Більшість існуючих методик спрямовані переважно на окремі компоненти мовлення, не охоплюючи повною мірою психоемоційні, когнітивні та соціальні аспекти, що є критично важливими для всебічного розвитку дитини [2, с. 297].

Недостатньо також досліджено механізми ефективної міжвідомчої взаємодії фахівців (психолога, логопеда, вчителя-дефектолога, вихователя, соціального педагога) у контексті забезпечення комплексного супроводу. Питання командної взаємодії у закладах дошкільної освіти, особливо у сільській місцевості, потребують глибшого емпіричного вивчення, оскільки на практиці часто спостерігається фрагментарність супровідної роботи та відсутність узгодженості між фахівцями.

Залишається відкритою також проблема адаптації та впровадження сучасних цифрових технологій у логопедичну та корекційну діяльність у дошкільному віці. Існує потреба у науковому обґрунтуванні ефективності онлайн-платформ, мобільних застосунків, віртуального діагностичного та навчального інструментарію в роботі з дітьми, які мають мовленнєві порушення, особливо в умовах обмеженого доступу до фахової допомоги [2, с. 305].

Окрім того, у сучасних дослідженнях ще недостатньо уваги приділяється ролі родини у реалізації системного супроводу. Потребує подальшого вивчення взаємозв'язок між активністю батьків,

рівнем їхньої логопедичної обізнаності та результативністю корекційної роботи. Особливо важливим є розгляд моделей батьківської педагогізації, що сприяють сталому позитивному впливу на мовленнєвий розвиток дитини.

Метою даної статті є наукове обґрунтування та систематизація підходів до організації психолого-педагогічного супроводу дітей дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями в контексті сучасних освітніх реалій. Особлива увага приділяється визначенню особливостей системного підходу до логопедичної допомоги, аналізу ефективних форм міждисциплінарної взаємодії фахівців, виявленню актуальних проблем у практиці супроводу та пошуку можливих шляхів їх вирішення із залученням ресурсів спеціальної освіти та інклюзії.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах реформування освіти особливої актуальності набуває проблема забезпечення якісного психолого-педагогічного супроводу дітей дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями. Зростання кількості таких дітей у закладах дошкільної освіти вимагає від фахівців не лише глибоких знань у сфері логопедії, психології та педагогіки, а й здатності до міждисциплінарної взаємодії, вміння працювати в умовах інклюзивного навчання, гнучко реагуючи на індивідуальні потреби кожної дитини [5, с. 293].

Дошкільний вік – це період найбільш інтенсивного становлення мовлення, коли в дитини формуються базові мовленнєві навички, комунікативні здібності, а також емоційно-особистісні характеристики, пов'язані з можливістю встановлювати контакт із дорослими та однолітками. Саме в цей час будь-які порушення мовленнєвого розвитку можуть мати суттєвий вплив на загальну динаміку психічного розвитку дитини. Якщо своєчасно не надати корекційної допомоги, труднощі мовлення здатні трансформуватись у порушення поведінки, самооцінки, пізнавальної активності та соціалізації.

У системі спеціальної освіти традиційно функціонує мережа логопедичних груп, логопедичних пунктів та інклюзивних форм організації навчання, що дають змогу охопити допомогою значну частину дітей з мовленнєвими порушеннями. Проте системність цієї роботи часто страждає через фрагментарність методик, відсутність належної координації між логопедом, вихователем, практичним психологом та іншими учасниками освітнього процесу. Водночас саме командна модель взаємодії дозволяє забезпечити ефективний супровід дитини не лише у сфері мовлення, а й у контексті її цілісного психічного розвитку [7, с. 4].

Варто зазначити, що ефективна система супроводу має базуватись на принципах цілісності, наступності, індивідуалізації, наукової

обґрунтованості та гуманістичної спрямованості. У такому підході логопед виступає не лише корекційним педагогом, а й координатором роботи між фахівцями, консультантом для батьків, партнером для вихователя. Практичний психолог, у свою чергу, забезпечує емоційно-психологічний комфорт дитини, сприяє формуванню позитивної мотивації до мовленнєвої діяльності та допомагає подолати внутрішні бар'єри у спілкуванні.

Поняття «системного підходу» в контексті психолого-педагогічного супроводу дітей з мовленнєвими порушеннями означає організацію корекційно-розвивальної роботи як цілісного процесу, в якому всі елементи (діагностика, планування, реалізація, оцінка результатів) взаємопов'язані та спрямовані на досягнення єдиної мети – створення умов для гармонійного розвитку дитини [7, с. 15].

Системний підхід передбачає комплексне врахування біопсихосоціальних характеристик дитини, її індивідуальних особливостей, середовищних впливів, наявних ресурсів (фізичних, когнітивних, емоційних, соціальних) і, водночас, об'єднання зусиль усіх суб'єктів освітнього процесу – логопеда, вихователя, практичного психолога, асистента дитини, медичного працівника, батьків.

У рамках цього підходу важливо реалізовувати етапність роботи:

1. Комплексна діагностика мовленнєвого розвитку дитини, визначення супутніх порушень (з боку психоемоційної сфери, моторики, пізнавальних процесів).

2. Розробка індивідуальної програми супроводу, в якій враховуються як тип і ступінь мовленнєвих порушень, так і освітні, соціальні потреби дитини.

3. Інтеграція логопедичної, психолого-педагогічної та виховної діяльності, що дозволяє уникати дублювання або суперечностей у впливі дорослих на дитину.

4. Моніторинг динаміки розвитку, внесення корективів у роботу, оцінка ефективності методик.

5. Підготовка дитини до наступного етапу навчання (перехід до школи), забезпечення наступності в корекційній роботі [9, с. 75].

Однією з переваг системного підходу є створення стабільного розвивального середовища, в якому всі впливи скоординовані та підтримують один одного. Така організація супроводу дозволяє уникнути хаотичності, надмірного навантаження на дитину, знижує ризик фрустрації та сприяє формуванню у неї впевненості у власних силах.

Особливе місце у системному підході займає психолого-педагогічна консиліумна форма роботи, яка дозволяє фахівцям не лише обмінюватися спостереженнями, а й спільно формувати стратегії допомоги, оцінювати її результати, розглядати динаміку розвитку дитини як багатокомпонентне

явище. Такий консиліум може стати ядром міждисциплінарної команди, яка у форматі партнерства взаємодіє з родиною дитини [9, с. 87].

У закладах освіти, які дійсно впроваджують системний підхід, створюються локальні моделі супроводу, що базуються на поєднанні кращих науково-методичних практик, гуманістичної педагогіки та новітніх технологій. Успішними прикладами є програми раннього втручання, логопедичні сесії в поєднанні з сенсорним розвитком, індивідуальні мовленнєві кейси дитини, що включають завдання, вправи, ігри та результати щоденного моніторингу.

Водночас необхідною умовою ефективного функціонування системного підходу є безперервний професійний розвиток фахівців, їхня здатність до рефлексії, етичної взаємодії, використання доказових методик. Це вимагає створення на рівні держави умов для підвищення кваліфікації логопедів, вчителів-дефектологів, вихователів, асистентів вихователів, а також належного фінансування програм з логопедичного супроводу [8, с. 304].

Однією з ключових умов системного супроводу є створення розвивального мовленнєвого середовища в закладі дошкільної освіти. Мова йде не лише про наявність спеціального обладнання, ігрового та дидактичного матеріалу, а й про мову спілкування дорослого з дитиною, про атмосферу доброзичливості, прийняття та підтримки. Діти з мовленнєвими порушеннями особливо чутливі до емоційного ставлення, тому педагог має виступати не лише фахівцем, а й уважною, відкритою людиною, здатною розпізнати глибинні потреби дитини та створити умови для їх задоволення.

Не менш важливою є роль сім'ї у процесі логопедичного супроводу. Сучасна практика засвідчує, що за умов активної участі батьків корекційна робота відбувається значно ефективніше. Проте не всі батьки мають достатній рівень обізнаності щодо природи мовленнєвих порушень, методів стимуляції мовлення, особливостей взаємодії з дитиною. Саме тому важливо передбачати у системі супроводу елемент просвітницької та консультативної роботи з родинами. Залучення батьків як повноправних учасників освітнього процесу сприяє зменшенню тривожності, підвищенню впевненості дитини у власних силах і покращенню загального мікроклімату [10, с. 706].

Суттєвим резервом вдосконалення логопедичної допомоги є використання сучасних технологій: інтерактивних програм, онлайн-платформ, мобільних застосунків, сенсорного обладнання. За умови раціонального та педагогічно доцільного використання цифрові засоби стають ефективним інструментом мотивації, залучення до діяльності та самоконтролю. Водночас важливо пам'ятати, що технології не можуть замінити живого спілкування,

емоційного контакту та індивідуального підходу – основи гуманістичного підходу в освіті.

Попри позитивні напрацювання в Україні, зберігаються проблеми, пов'язані з кадровим дефіцитом логопедів у деяких регіонах, зокрема у сільській місцевості, обмеженим фінансуванням інклюзивних програм, недостатньою уніфікацією діагностичних інструментів. Також потребує доопрацювання нормативно-правова база, яка регламентує логопедичний супровід в умовах інклюзії, адже часто вона не враховує всього спектра мовленнєвих порушень і їх впливу на загальний розвиток дитини [12, с. 224].

Розв'язання проблем, пов'язаних із психолого-педагогічним супроводом дітей дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями в Україні, вимагає системного, міждисциплінарного та людського підходу, який поєднує як освітню політику, так і практичні дії на рівні закладів дошкільної освіти. На сьогоднішній день актуальність цієї проблеми лише зростає у зв'язку з соціальними, медичними та освітніми наслідками війни, збільшенням кількості дітей із порушеннями розвитку, зокрема, й мовленнєвого, що потребують своєчасного виявлення і професійного супроводу.

Однією з головних проблем є відсутність уніфікованої системи раннього виявлення та супроводу дітей з мовленнєвими порушеннями. У багатьох громадах не функціонують якісні логопедичні служби, а доступ до вузьких фахівців у сільських чи віддалених населених пунктах обмежений. У цьому контексті можливим вирішенням може стати розвиток мобільних логопедичних команд, створення міжрегіональних логопедичних центрів, а також активне впровадження телемедицини та онлайн-консультацій, які дозволяють проводити первинну діагностику та консультації навіть у складних умовах [13, с. 104].

Ще одним критичним моментом є неузгодженість між фахівцями, які працюють з дитиною. Вирішенням тут може стати впровадження моделі командного супроводу, яка передбачає, що логопед, вихователь, психолог, вчитель-дефектолог і батьки діють не розрізнено, а як єдина команда, що планує, аналізує та коригує програму розвитку дитини. Необхідно також формувати освітні маршрути, що включають індивідуальні плани розвитку з логопедичним супроводом як складовою освітнього процесу.

Окремою проблемою залишається низька поінформованість батьків про важливість раннього логопедичного втручання. Багато хто звертається до фахівців надто пізно, коли мовленнєві порушення вже ускладнили психоемоційний розвиток дитини або спричинили труднощі в соціальній адаптації. Ефективним кроком у цьому напрямку є просвітницька діяльність: створення відкритих ресурсів, відеоблогів фахівців, участь логопедів у зустрічах із батьками, розповсюдження

інформаційних матеріалів, що містять «тривожні сигнали» для раннього виявлення порушень [11, с. 308].

Значним бар'єром залишається обмежене матеріально-технічне забезпечення логопедичних кабінетів. Для вирішення цього питання потрібне цільове фінансування на рівні місцевих громад, участь у грантових програмах, партнерство з благодійними фондами, а також розробка і використання українських цифрових логопедичних платформ, які будуть адаптовані до національного контексту й доступні безкоштовно для фахівців.

Слід зазначити, що позитивним зрушенням в Україні є інтеграція логопедичного супроводу в систему інклюзивного навчання, адже діти з мовленнєвими порушеннями можуть відвідувати звичайні дошкільні групи, отримуючи підтримку логопеда або асистента дитини. Проте реальна імплементація інклюзії потребує більшої кількості кваліфікованих фахівців, регулярного підвищення їхньої кваліфікації, вдосконалення законодавчої бази щодо супроводу мовленнєвих порушень як окремої категорії освітніх труднощів [6, с. 11].

Окрім того, вирішальним чинником є перехід до людиноцентричної моделі підтримки, в якій дитина не розглядається як «пацієнт», якого слід «виправити», а як повноцінний учасник освітнього середовища, що має право на повагу, безпеку, увагу до своїх потреб. Це передбачає зміну освітньої філософії та постійну рефлексію педагогічної практики.

Висновки. Отже, системний підхід до психолого-педагогічного супроводу дітей з мовленнєвими порушеннями у дошкільному віці передбачає не лише сукупність методик і технологій, а передусім зміну філософії взаємодії – від «виправлення дефекту» до підтримки розвитку, особистісного зростання і соціальної адаптації дитини. Це шлях до формування в суспільстві культури прийняття, толерантності та уваги до потреб кожної дитини – незалежно від рівня її мовленнєвого розвитку. Системний підхід у логопедичній роботі з дошкільниками з мовленнєвими порушеннями – це не просто методологія, а філософія роботи, заснована на ідеї цілісності дитячого розвитку. Він дає змогу створити ефективну, гуманну та стійку до викликів систему допомоги, що сприяє не лише формуванню мовлення, а й розвитку особистості дитини як активного учасника освітнього процесу та майбутнього громадянина. Саме тому, вирішення проблеми психолого-педагогічного супроводу дітей дошкільного віку із мовленнєвими порушеннями в Україні можливе лише за умови комплексного підходу, в якому об'єднуються раннє виявлення, міждисциплінарна взаємодія, сучасні методики, залучення батьків, технічне забезпечення та розуміння освітньої інклюзії як інвестиції в майбутнє.

Такий підхід не лише дозволить підвищити якість логопедичної допомоги, а й створить передумови для соціального благополуччя дитини в подальшому житті.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Байер О. Психолого-педагогічний супровід розвитку дитини в освітньому процесі ДНЗ. Гуманізація навчально-виховного процесу : збірник наукових праць. Слов'янськ. СДПУ. 2010. Ч. 1. С. 21–31.
2. Белова О.Б. Особливості розвитку когнітивних процесів та емоційно-вольової сфери у молодших школярів з ПМР. Актуальні питання корекційної освіти. К. 2012. Вип. 3. С. 297–305.
3. Вінокурова О.В., Вінокурова С. М. Вплив мовленнєвих порушень на особистість, поведінку та емоційно-вольову сферу дитини. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2014. Вип. 28. С. 37–41.
4. Войтко В.В. Педагогіка партнерства у педагогічній діяльності Василя Сухомлинського. Педагогіка партнерства: реалії та перспективи: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конференції, присвяченої інклюзивному навчанню в контексті поглядів Сухомлинського й 104-й річниці від дня народження В. Сухомлинського, 11-12.10.2022 р. Кропивницький, 2022. С. 35–43. URL: <http://surl.li/nhppm>
5. Конопляста С.Ю., Сак Т.Б. Логопсихологія: навч. посіб. Київ. Знання. 2010. 293 с.
6. Літовченко О.В. Мовленнєва взаємодія дітей із заїканням: підходи до дослідження. Наука і освіта: наук.-практ. журнал. К. 2008. № 8–9. С. 11–15.
7. Луценко І.В. Психологічний супровід дитини з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. Практичний психолог: Школа. К. 2013. № 10. С. 4–15.
8. Мартиненко І.В. Особливості комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення: монографія. Київ. ДІА, 2016. 304 с.
9. Пахомова Н.Г., Баранець І.В. Особистісний потенціал дитини старшого дошкільного віку із моторною алалією: психологічні особливості розвитку. Особлива дитина: навчання і виховання. К. 2020. 4 (89). С. 75–87.
10. Ружицька Л.І. Особливості психічного розвитку молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення. Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць КПУ ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський. Аксіома. 2011. Вип. 14. С. 706–715.
11. Соботович Є.Ф. Вибрані праці з логопедії. Київ. Видавничий дім Дмитра Бураго. 2015. 308 с.
12. Трофименко Л.І. Особливості розвитку особистості дошкільників з мовленнєвими порушеннями. Теоретичне і методичне забезпечення навчання та виховання осіб з особливими освітніми потребами. 2018. № 8. С. 224–229.
13. Трофименко Л.І. Шляхи подолання загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку: монографія. Кіровоград. Імекс-ЛТД, 2014. 104 с.